

A Critical Review on the Book *Islamic Republic of Iran's Environmental Diplomacy in the Caspian Sea*

Hakem Ghasemi*

Abstract

The book "*Islamic Republic of Iran's Environmental Diplomacy in the Caspian Sea*" has explained Iran's diplomacy to protect the environment of the Caspian Sea. The author of the book, in the framework of the SWOT method, has offered the strengths, weaknesses, opportunities, and threats of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea. Concerning the conclusion of the book, the author offers suggestions for strengthening Iran's diplomacy. The author of the book tries to acquaint the readers with the situation of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea, and for this reason, it has many advantages. But at the same time, it has many weaknesses. The weaknesses of the book can be divided into two parts: form and content. Writing and editing problems and the lack of a conclusion section are the most important formal weaknesses, and the incorrect implementation of the SWOT method and ambiguity in the application of the concept of diplomacy are the most important content weaknesses of the book. Removing these weaknesses can lead to improving the quality of the book. In this article, with a critical approach, an attempt has been made to introduce the book "*Environmental Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea*" and its advantages and to point out weaknesses of the book to be considered by its author in the next editions.

Keywords: Environment, Diplomacy, Environmental Diplomacy, Diplomacy of the Islamic Republic of Iran, Caspian Sea.

* Associate Professor, Department of Political Sciences, Faculty of Social Sciences, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran, ghasemi@ikiu.ac.ir

Date received: 30/09/2023, Date of acceptance: 28/01/2024



Extended Abstract

The importance of finding environmental issues and their impacts on the relations between countries has led to the emergence of the concept of environmental diplomacy. With the emergence of this concept, researchers of political sciences and international relations started trying to investigate the actions of governments in this field. Considering the environmental issues of the Caspian Sea, and their impacts on the relations of the countries of this region, some researchers have also focused on studying the environmental diplomacy of the Caspian Sea littoral states.

One of the works in this field published in Persian is the book *"Islamic Republic of Iran's Environmental Diplomacy in the Caspian Sea"*. The authors (Bahareh Sazmand and Ali Emamifar) have introduced the purpose of writing the book to examine Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea. On the one hand, they have introduced the weaknesses and strengths of the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea, and they have presented the opportunities and threats facing this diplomacy. The question is to what extent have the authors of the book succeeded in investigating Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea? To answer this question, this article uses a critical approach by introducing the book on environmental diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea, its weaknesses, and shortcomings in examining the issues that have been stated.

The weaknesses and strengths mentioned by the authors of the book for the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea are:

Weaknesses: a. Ineffective environmental agreements, and b. the weak role of the environmental issues in the country's policies.

Strengths: a. Membership of the Islamic Republic of Iran in environmental conventions, b. Effective cooperation of governmental organizations, c. Non-extraction of oil and gas from the Caspian Sea, d. Attention and emphasis of Iranian authorities on environmental preservation, e. Cooperation with regional organizations for the protection of the Caspian Sea environment.

Opportunities and threats mentioned by the authors of the book for the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea are as follows:

Opportunities: a. Diversity of valuable marine resources, b. Valuable energy resources, and c. Tourism industry.

Threats: a. Economic problems of coastal countries, b. Lack of agreement of coastal countries on the Caspian Sea legal regime, c. Challenges of the Caspian Sea legal regime, d. Intervention of extra-regional countries in the Caspian Sea, e. Plan to connect

the Caspian Sea to the Persian Gulf, and f. Environmental pollution of the Caspian Sea by coastal countries.

The book *“Islamic Republic of Iran’s Environmental Diplomacy in the Caspian Sea”* contains valuable content and numerous merits. The most significant content merits of the book include:

a. Dealing with the issue of diplomacy from the perspective of environmental issues, and paying attention to an issue (environmental issue) that has many fundamental and long-term consequences, which received less attention and priority. With this book, the authors have been able to draw the readers' attention to the fact that special attention should be paid to the preservation of the environment of the Caspian Sea in diplomacy and relations with the coastal countries of the Caspian Sea.

b. Practical approach and presentation of executive proposals. While pointing out the threats and weaknesses in the environmental diplomacy of the coastal countries of the Caspian Sea, the authors have mentioned the strengths and opportunities that can be relied on to overcome the challenges, and have suggested solutions to advance environmental diplomacy.

Alongside its merits and useful content, this book also has weaknesses and shortcomings. Regardless of numerous formal weaknesses, the most prominent methodological and substantive weaknesses of the book include:

a. Methodological Weakness: The research method of the book and its execution are ambiguous. The authors have stated that they used the SWOT (Strengths, Weakness, Opportunities, Threats) method but have not introduced this method and its implementation stages. The authors have not specified how they applied this method, (which is applicable in the field of management, especially at the organizational level), in a broad domain such as diplomacy. Therefore, it is unclear how strengths, weaknesses, opportunities, and threats have been identified. Furthermore, sufficient attention has not been given to the accuracy of the findings resulting from the implementation of the method. Sometimes opportunities have been introduced as strengths, challenges and threats as weaknesses, and weaknesses as threats.

b. Theoretical Weakness and Ambiguity: The theoretical framework of the book is also ambiguous. The authors have not introduced any theory or conceptual framework to link environmental issues and diplomacy. Therefore, it is unclear on what theoretical basis the analysis of the content has been conducted and conclusions have been drawn.

c. Conceptual Weakness: Given the theoretical weakness of the book, the authors have not provided precise definitions of fundamental concepts and have encountered

difficulties in applying these concepts. The title of the book is Environmental Diplomacy, implying that the environment is a tool for advancing foreign policy. However, in the book, the environment is the subject of diplomacy, not the tool for its advancement. On the other hand, in some parts of the book, the authors have attempted to explain the dimensions of environmental diplomacy but have mostly focused on the dimensions and scope of environmental issues in the Caspian Sea region. In the second chapter of the book, efforts are made to the Islamic Republic of Iran's environmental diplomacy in the Caspian Sea, but agreements and conventions are introduced therein.

In a general assessment, it can be said that there isn't much coherence between the title of the book and its content. The reason for this is the authors' broad interpretation of environmental diplomacy, which encompasses all dimensions of environmental issues. Instead of focusing on environmental diplomacy, the authors have examined a range of environmental issues in the Caspian Sea.

If the reader of the book, according to the definition of diplomacy, seeks to understand the role and impact of Caspian Sea environmental issues on advancing the Islamic Republic of Iran's foreign policy, by reading this book, they cannot find it. However, if they seek to understand what actions the Iranian government has taken regarding Caspian Sea environmental issues and what limitations it faces, they can obtain valuable information and analysis. Therefore, it seems that if the title of the book were changed to "The Islamic Republic of Iran and Environmental Issues in the Caspian Sea," it would find a better fit with its content.

Bibliography

- Amani, Abdul Reza (2010), "SWOT Analytical Approach", available at: <http://Kharazmi-Statistics.ir/Uploads/Public/MY%20article/negareshbaraveshsowt.pdf>, (accessed 26 Feb. 2020) [in Persian].
- Hassanly, Ali Murad (2014), *Climate changes and its consequences on water resources and the environment*, Tehran: Academic Centre for Education, Culture and Research (ACECR). [in Persian]
- Holstei, Kalevi Jaakko (1988), *International Relations: A Framework for Analysis*, Translated to Persian: Bahram Mostaghimi and Massoud Tarom Sari, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publishing Center [in Persian].
- Nepurizadeh, Behnam (1369), *Weak signals of change: Concepts and methods*, Tehran: Ghaed Company [in Persian].
- Frankel, Joseph (1369), *International relations in a changing world*, Translated to Persian: Abdolrahman Alem, Tehran: Institute of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs [in Persian].
- Sazmand, Bahareh and Ali Emamifar (2019), *Environmental diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Caspian Sea*, Tehran: Mokhatab Publisher [in Persian].

141 Abstract

Seifzadeh, Seyed Hossein (1368), *Various theories of international relations*, Tehran: Safir [in Persian].

Tayybi, Sobhan (2017), *Environmental diplomacy and its impact on international Relations and world peace*, Tehran: Khorsandi Publisher [in Persian].

Tayybi, Sobhan and Maryam Ismaeilifard (2017), *Environmental diplomacy*, Tehran: Majd Scientific and Cultural Association [in Persian].

بررسی انتقادی کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر^۱

حاکم قاسمی*

چکیده

در کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر اقدامات ایران برای حفاظت از محیط زیست دریای خزر تبیین شده است. نویسندگان اثر، ضمن بررسی اقدامات صورت گرفته در این حوزه، در چهارچوب روش سوات ازیک‌سو به معرفی نقاط قوت و ضعف دیپلماسی زیست‌محیطی ایران پرداخته و ازسوی دیگر فرصت‌ها و تهدیدهای پیش‌روی این دیپلماسی را معرفی کرده‌اند. نویسندگان با اتکا به یافته‌های حاصل از اجرای سوات، پیش‌نهادهایی را برای تقویت دیپلماسی زیست‌محیطی ارائه کرده‌اند. این اثر می‌کوشد خواننده را با وضعیت دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر آشنا سازد و از این نظر دارای امتیازات فراوانی است، اما درعین حال ضعف‌هایی دارد. ضعف‌های اثر در دو بخش شکلی و محتوایی قابل تقسیم‌بندی است. وجود اشکالات نگارشی و ویرایشی و فقدان بخش نتیجه‌گیری مهم‌ترین اشکال شکلی و کاربرد نامناسب روش سوات و ابهام در کاربرد مفهوم دیپلماسی مهم‌ترین اشکال محتوایی اثر است. رفع این اشکالات می‌تواند به ارتقای کیفی اثر منتهی شود. در این مقاله با رویکردی نقادانه تلاش شده است، ضمن معرفی کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر و اشاره به امتیازات آن، ضعف‌ها و نارسایی‌های اثر بیان گردد تا در چاپ‌های بعدی موردتوجه نویسندگان آن قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: محیط زیست، دیپلماسی، دیپلماسی زیست‌محیطی، دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران، دریای خزر.

* دانشیار علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران،
ghasemi@ikiu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۸



۱. مقدمه

محیط زیست و مسائل مربوط به آن امروزه یکی مسائل مهم پیش‌روی کشورهاست. تغییرات اقلیمی و پی‌آمدهای آن با تأثیرات منفی و مخربی که بر منابع حیاتی موردنیاز بشر مانند آب، خاک، هوا، و ... برجای می‌گذارد، عدم قطعیت‌هایی را پیش‌روی بشر قرار داده است که وضعیت تیره‌وتاری را از آینده ترسیم می‌کند. بسیاری از محققان با بررسی این وضعیت سعی دارند هشدارهای لازم و راه‌کارهای مناسبی را ارائه دهند تا برای جلوگیری از پی‌آمدهای مخرب این وضعیت اقدام شود (حسن‌لی ۱۳۹۳). نظر به تهدیدهایی که به‌علت تخریب محیط زیست ملت‌ها با آن مواجه شده‌اند و باتوجه به منافع مشترک کشورها در حفظ محیط زیست و ضرورت همکاری بین دولت‌ها در این حوزه، تلاش برای حفظ محیط زیست در سطوح ملی، منطقه‌ای، و بین‌المللی به هنجاری بین‌المللی تبدیل شده است. ازاین‌روست که در سیاست خارجی و روابط خارجی دولت‌ها جای بسیار مهمی برای پرداختن به مسائل زیست‌محیطی باز شده است و زمینه‌ای برای همکاری دولت‌ها در حوزه مسائل زیست‌محیطی برای دفع تهدیدها و تأمین منافع مشترک فراهم آمده است. بر این اساس حوزه‌ای به حوزه‌های فعالیت کشورها در سیاست خارجی افزوده و دیپلماسی زیست‌محیطی متولد شده است.

با پیدایی مفهوم دیپلماسی زیست‌محیطی و راه‌یافتن آن به عرصه سیاست خارجی کشورها، محققان و پژوهش‌گران علوم سیاسی و روابط بین‌الملل تلاش برای تبیین ابعاد این نوع از دیپلماسی، تأثیرات سیاسی و بین‌المللی آن، و همچنین بررسی عملکرد دولت‌ها در این حوزه را آغاز کردند و با نوشتن کتاب‌ها و مقالات مختلفی در این زمینه، به تولید ادبیات علمی مرتبط با دیپلماسی زیست‌محیطی پرداختند. طیبی و اسماعیلی فرد توجه ویژه به دیپلماسی زیست‌محیطی را ناشی از مخاطرات زیست‌محیطی می‌دانند که حتی اگر دارای ابعاد کوچکی باشند، به‌سرعت گسترش پیدا می‌کنند و ابعاد بین‌المللی و منطقه‌ای می‌یابند (طیبی و اسماعیلی فرد ۱۳۹۶). ازسوی دیگر، اهمیت این موضوع و توجه به آن به تأثیرات و پی‌آمدهای گسترده آن ازجمله تأثیر بر صلح و امنیت بین‌المللی نسبت داده می‌شود (همان). برخی از آثار منتشرشده دراین‌باره عملکرد دولت‌ها در زمینه دیپلماسی زیست‌محیطی را موردتوجه قرار داده‌اند. یکی از آثار در این زمینه که به زبان فارسی منتشر شده، کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر نوشته بهاره سازمند و علی امامی فر است. در این کتاب، نویسندگان دیپلماسی زیست‌محیطی در سطح منطقه‌ای و در

منطقه دریای خزر را مورد توجه و بررسی قرار داده‌اند و کوشیده‌اند دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران، یکی از بازیگران مؤثر در محیط زیست این منطقه، را بررسی کنند. با این رویکرد در این کتاب ضمن بررسی و معرفی دیپلماسی زیست محیطی و ابعاد آن عملکرد جمهوری اسلامی ایران در این زمینه بررسی شده است. در این اثر با استفاده از روش سوات (SWO) موضوع بررسی شده است. نام روش سوات، از حروف اول چهار واژه قوت‌ها (strengths)، ضعف‌ها (weakness)، فرصت‌ها (opportunities)، و تهدیدها (threats) انتخاب شده است. سوات روشی است که با کاربرد آن، تلاش می‌شود تا نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها، و تهدیدهای موجود در یک سازمان معرفی و شناسایی شود و باتوجه به آن‌ها راهبردهای مناسب برای رسیدن به وضع مطلوب اتخاذ شود (امانی ۱۳۸۹: ۲). نویسندگان کتاب با این روش از یک سو کوشیده‌اند ضعف‌ها و قوت‌های دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر را استخراج و معرفی کنند و از طرف دیگر، کوشیده‌اند فرصت‌ها و تهدیدهای پیش‌روی این دیپلماسی را شناسایی کنند. پس از کاربست سوات و براساس یافته‌های حاصل از آن نویسندگان کتاب پیش‌نهاد‌های خود را برای تقویت و ارتقای دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر عرضه کرده‌اند.

مطالعه کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر خواننده را با وضعیت محیط زیست دریای خزر و اقدامات کشورهای ساحلی آن برای حفظ محیط زیست این دریا، به‌ویژه با دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر، آشنا می‌سازد. ارائه مباحث گسترده زیست محیطی دریای خزر و ابعاد آن و همچنین بیان عملکرد کشورهای ساحلی از امتیازات این اثر محسوب می‌شود، اما درعین حال و باوجود مباحث ارزش‌مندی که در این کتاب مطرح می‌شود، کتاب ضعف‌هایی نیز دارد که رفع آن‌ها در چاپ‌های بعدی کتاب می‌تواند به ارتقای کیفی اثر منتهی شود. بنابراین، سؤال اصلی که در این مقاله به آن پاسخ داده می‌شود این است: امتیازات مهم و ضعف‌های کتاب دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر چیست؟ در این مقاله، با رویکردی نقادانه تلاش شده است، ضمن معرفی کتاب و با اشاره به امتیازات آن، ضعف‌ها و نارسایی‌های اثر بیان گردد. در این جهت هم ضعف‌های شکلی و هم محتوایی اثر بررسی و بیان شده است تا برای چاپ‌های بعدی کتاب مورد توجه نویسندگان آن قرار گیرد.

۲. معرفی اجمالی کتاب

کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر اثر بهاره سازمند و علی امامی‌فر است که انتشارات مخاطب آن را در سال ۱۳۹۸ منتشر کرده است. این کتاب در چاپ اول در سال ۱۳۹۸ با شمارگان هزار نسخه در قطع وزیری و با ۲۱۶ صفحه چاپ شده است.

کتاب دو نویسنده دارد. نویسنده اول خانم دکتر بهاره سازمند دانشیار گروه مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران و نویسنده دوم علی امامی‌فر است. مرور رزومه دکتر سازمند نشان می‌دهد نویسنده در مطالعات منطقه‌ای بر مناطق اطراف دریای خزر تمرکز دارد و بخش زیادی از آثاری که منتشر کرده است به مطالعات این حوزه اختصاص دارد. یکی دیگر از آثار نویسنده درباره این منطقه، «نوروز و هم‌گرایی فرهنگی در حوزه تمدنی ایران» نام دارد. حجم رزومه و مقالات متعدد نویسنده درباره موضوعات مرتبط با حوزه دریای خزر حاکی از تخصص و دانش نویسنده درباره این منطقه است که براساس آن می‌توان نویسنده را یکی از صاحب‌نظران این حوزه به‌شمار آورد، اما نویسنده دوم چندان شناخته‌شده نیست. طبق شناس‌نامه کتاب، اثر ویراستار ندارد و طراح جلد و صفحه‌آرای آن اکرم جدیدی است.

کتاب در یک مقدمه و چهار فصل تدوین شده است. در فصل اول زمینه‌ها و ابعاد دیپلماسی زیست‌محیطی و در فصل دوم دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر توضیح داده شده است. نویسنده در فصل سوم فرصت‌ها و نقاط قوت دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر را معرفی کرده و در فصل چهارم به بررسی چالش‌ها و نقاط ضعف آن پرداخته است. هر فصل دارای نتیجه‌گیری جداگانه‌ای است، اما فصل چهارم، علاوه بر نتیجه‌گیری، پیش‌نهادهای نویسنده را نیز شامل می‌شود. کتاب فاقد فصل نتیجه‌گیری پایانی است.

۳. مروری بر محتوای مطالب کتاب

در مقدمه کتاب با تقسیم‌بندی تهدیدهای ضد منافع کشورها به دو دسته سستی و جدید تقسیم شده‌اند و تهدیدهای زیست‌محیطی به‌عنوان یکی از حوزه‌های اصلی تهدیدهای غیرسستی و جدید معرفی شده‌اند. نویسندگان با اشاره به آلودگی‌های زیست‌محیطی در حوزه دریای خزر تأکید دارند که بعد از فروپاشی شوروی، این آلودگی‌ها تشدید شده و بنابراین تهدیدهای زیست‌محیطی بیش‌تری برای کشورهای حاشیه این حوزه آبی به‌وجود آمده و تبدیل به مسئله

کشورهای ساحلی آن شده است. باتوجه به این مسئله لزوم همکاری بین کشورهای منطقه مورد تأکید قرار گرفته و ضرورت اتخاذ دیپلماسی مناسب در این زمینه یادآوری شده است (سازمند و امامی‌فر ۱۳۹۸: ۱۵-۱۸). بر این اساس، نویسندگان کتاب بررسی دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر را به‌عنوان موضوع بررسی انتخاب کرده و کوشیده‌اند با مرور آن و ذکر ویژگی‌ها و فرایندها، فرصت‌ها و قوت‌ها، و ضعف‌ها و چالش‌های آن را معرفی کنند.

فصل اول کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی «زمینه‌ها و ابعاد» نام دارد. این فصل را باید چهارچوب نظری کتاب برای بررسی موضوع دانست. در این فصل ابتدا دیپلماسی زیست‌محیطی تعریف و ابعاد و ویژگی‌های آن توصیف شده است. سپس، بازیگران عرصه دیپلماسی زیست‌محیطی معرفی شده‌اند. دیپلماسی به‌عنوان ابزاری برای پیش‌برد منافع ملی و تأمین امنیت ملی تعریف شده است که در گذر زمان دچار تحول گردیده است. باتوجه به شرایط حاصل از روند جهانی‌شدن در عصر کنونی، دیپلماسی فرایندی برای برقراری ارتباط و مذاکره برای رسیدن به اهداف است. پیچیده‌شدن ارتباطات و گسترش نقش ملت‌ها در قدرت موجب شکل‌گیری نوعی از دیپلماسی موسوم به دیپلماسی عمومی شده است. باتوجه به ابعاد مسائل زیست‌محیطی که حوزه‌ای بسیار فراتر از حوزه دولت را در بر می‌گیرد، دیپلماسی زیست‌محیطی به یکی از ارکان دیپلماسی عمومی تبدیل شده است. ابعاد دیپلماسی زیست‌محیطی در ابتدا محدود به دولت‌ها بوده است، اما امروزه ابعاد گسترده‌تری را پیدا کرده است و سازمان‌های دولتی، سازمان‌های زیست‌محیطی، سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد، و فعالیت‌های افراد را نیز در بر می‌گیرد. از این رو، بازیگران و کارگزاران این حوزه از دیپلماسی، دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های زیست‌محیطی، سازمان‌های منطقه‌ای، و سازمان‌های غیردولتی هستند که هرکدام به تناسب جایگاه، ظرفیت‌ها، و ابزارهای در اختیار خود جهت مقابله با آلودگی‌های زیست‌محیطی ایفای نقش می‌کنند. باوجود تعدد بازیگران و کارگزاران این حوزه نویسندگان کتاب معتقدند این حوزه «نیازمند تأسیس سازمان جهانی زیست‌محیطی است تا جدا از دولت‌ها، و داشتن بودجه قوی بتواند از محیط زیست مراقبت کند» (همان: ۵۹).

عنوان فصل دوم کتاب «دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر» است. ذیل این عنوان فعالیت‌های جمهوری اسلامی برای حفاظت از محیط زیست دریای خزر مرور

شده است. در این جهت و برای بیان سابقه فعالیت‌های دیپلماتیک در این حوزه، در بخشی از مطالب به دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پیش از فروپاشی شوروی اشاره شده است. در این بخش از یک سو به توافق‌های دوجانبه و از سوی دیگر به توافق‌های چندجانبه جمهوری اسلامی ایران برای حفاظت از محیط زیست پرداخته شده است. در بیان توافق‌های دوجانبه سه موافقت‌نامه پیمان دوستی ۱۹۲۱، موافقت‌نامه تأسیس کشتی‌رانی و بازرگانی ۱۹۳۵، و موافقت‌نامه کشتی‌رانی و بازرگانی ۱۹۴۰ ایران و اتحاد جماهیر شوروی بررسی شده‌اند. در بررسی توافق‌های چندجانبه نیز به تنها مورد در این زمینه، یعنی کنوانسیون رامسر، پرداخته شده است. کنوانسیون رامسر به عنوان قدیمی‌ترین معاهده بین‌المللی درباره حفاظت از طبیعت در سال ۱۹۷۱ امضا شد. نویسندگان معتقدند با توجه به شرایط سیاسی عصر جنگ سرد فعالیت‌ها در این زمینه با محدودیت‌های سیاسی مواجه بوده و لذا معاهدات نیز محدود مانده است.

در ادامه مطالب، به دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پس از فروپاشی شوروی اشاره شده و با اشاره به شرایط بعد از فروپاشی شوروی و فقدان نظام حقوقی دریای خزر، نشست‌ها و دیدارهایی بررسی شده‌اند که برای سامان‌دهی به فعالیت‌های کشورها در بهره‌برداری از منابع دریای خزر که آلودگی زیست‌محیطی به هم‌راه دارد، برگزار شده‌اند. مهم‌ترین کنوانسیون امضا شده در این دوره، کنوانسیون حفاظت از محیط زیست دریای خزر (موسوم به کنوانسیون تهران) است که در سال ۱۳۸۲ با حضور رئیس سازمان حفاظت محیط زیست جمهوری اسلامی ایران، وزیر جمهوری آذربایجان، و معاونان وزرای محیط زیست جمهوری قزاقستان، و فدراسیون روسیه و ترکمنستان در تهران امضا شد. علاوه بر این، در این فصل همکاری‌های جمهوری اسلامی با سازمان‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی برای مقابله با آلودگی دریای خزر مرور شده است. نویسندگان در نتیجه‌گیری این فصل با تأکید بر این‌که مشکلات زیست‌محیطی با راه‌کارهای انفرادی و دوجانبه قابل حل نیستند، بر ضرورت استفاده از راه‌کارهای چندجانبه و جمعی و همچنین استقرار نظام حقوقی عادلانه در منطقه تأکید کرده‌اند (همان: ۸۸).

فصل سوم کتاب با عنوان «ارزیابی فرصت‌ها و نقاط قوت دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر»، سعی کرده فرصت‌ها و نقاط قوت در این زمینه را معرفی کند. این فصل دو بخش دارد. بخش اول به بیان فرصت‌ها می‌پردازد. فرصت‌هایی که

برای دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران معرفی شده‌اند عبارت‌اند از: تنوع منابع ارزشمند دریایی، منابع ارزشمند انرژی، و صنعت گردشگری. نویسندگان معتقدند این‌ها فرصت‌هایی را فراهم کرده‌اند که در پیش‌برد دیپلماسی زیست محیطی مؤثرند. بخش دوم این فصل به معرفی نقاط قوت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی اختصاص دارد. نقاط قوتی که نویسندگان کتاب آن‌ها را معرفی کرده‌اند عبارت‌اند از: عضویت جمهوری اسلامی ایران در کنوانسیون‌های زیست محیطی، همکاری کارآمد سازمان‌های دولتی (مانند سازمان شیلات، سازمان بنادر و دریانوردی، وزارت نیرو، و سازمان حفاظت از محیط زیست)، استخراج نکردن نفت و گاز از دریای خزر، توجه و تأکید مقامات جمهوری اسلامی بر حفظ محیط زیست، و همکاری با سازمان‌های منطقه‌ای برای حفاظت از محیط زیست دریای خزر. از نظر نویسندگان کتاب، با بهره‌گیری از فرصت‌های موجود در دریای خزر می‌توان از منابع ارزشمند این منطقه استفاده کرد (همان: ۹۵) و با استفاده از نقاط قوت به اتخاذ دیپلماسی زیست محیطی مناسبی پرداخت و از بروز فاجعه‌های زیست محیطی جلوگیری کرد (همان: ۱۰۹).

فصل چهارم کتاب «چالش‌ها و نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» نام دارد. این فصل نیز به دو بخش تقسیم شده است. در بخش اول چالش‌های زیست محیطی مطرح شده‌اند. مشکلات اقتصادی کشورهای ساحلی، فقدان توافق کشورهای ساحلی بر سر تعیین رژیم حقوقی دریای خزر، چالش‌های رژیم حقوقی دریای خزر، دخالت کشورهای فرامنطقه‌ای در دریای خزر، انتقال آب دریای خزر به نقاط مرکزی جمهوری اسلامی ایران و اتصال به خلیج فارس، آلودگی زیست محیطی دریای خزر توسط کشورهای ساحلی از جمله مباحثی هستند که به‌عنوان چالش‌ها بررسی شده‌اند. از نظر نویسندگان کتاب چالش‌ها ناشی از ضعف ساختارهای اقتصادی کشورهای منطقه و هم‌چنین اختلاف گسترده آن‌ها در تعیین رژیم حقوقی عادلانه برای دریای خزر است که مهم‌ترین مانع پیش‌برد دیپلماسی زیست محیطی ایران است (همان: ۱۳۹).

بخش دوم فصل چهارم به بررسی نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر پرداخته است. در این بخش توافقات زیست محیطی ناکارآمد در دریای خزر و نقش ضعیف محیط زیست در سیاست‌های کشور به‌عنوان نقاط ضعف دیپلماسی زیست محیطی ایران معرفی شده‌اند. به اعتقاد نویسندگان کتاب، ادامه یافتن چالش‌ها و ضعف‌ها می‌تواند موجب ازدست رفتن فرصت برای حل نهایی مشکلات زیست محیطی منطقه گردد.

(همان: ۱۶۳). در پایان فصل چهارم، نویسندگان باتوجه به فرصت‌ها، نقاط قوت، و هم‌چنین چالش‌ها و نقاط ضعف برای بهبود و تقویت دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران پیش‌نهادهایی را ارائه کرده‌اند. یافتن چهارچوب مناسب برای رژیم حقوقی دریای خزر، تشکیل سازمان همکاری‌های دریای خزر، کارآمدسازی توافقات زیست‌محیطی، همکاری با سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله پیش‌نهادهای نویسندگان است (همان: ۱۷۱).

۴. نقد و ارزیابی شکلی کتاب

از نظر شکلی کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر امتیازاتی دارد که قابل توجه است. فونت و سایز حروف مناسب، حروف‌چینی و صفحه‌آرایی مناسب، کاغذ سفید و قطع مناسب از امتیازات ظاهری اثر است. در طراحی جلد نیز در نیمه پایین صفحه برشی از کره زمین با نمایی از دریای خزر، که از بالا گرفته شده، طراحی شده است که ذهن را به سمت جایگاه دریای خزر در جهان می‌برد. رنگ جلد نیز سبز لجنی است. رنگ سبز منعکس‌کننده محیط زیست است و با رنگ سبز لجنی تلاش شده به نوعی آلودگی محیط زیست تداعی شود. بنابراین، این که موضوع کتاب به محیط زیست مرتبط است در طراحی جلد انعکاس یافته است. باوجود این امتیازات، کتاب از نظر شکلی نقاط ضعفی دارد. این ضعف‌ها را می‌توان به شرح زیر موردتوجه قرار داد.

۱.۴ ضعف در طراحی جلد

اگرچه در طراحی جلد به موضوع دریای خزر و آلودگی آن توجه شده، مفهوم دیپلماسی در طراحی جلد مغفول مانده است. با آن که عنوان و موضوع کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی است، نشانه و نمادی از دیپلماسی روی جلد دیده نمی‌شود و ذهن خواننده را به سوی دیپلماسی هدایت نمی‌کند.

۲.۴ اشتباهات تایپی و چاپی

اشتباهات تایپی و چاپی متعددی در اثر مشاهده می‌شود که جا دارد نویسندگان در چاپ‌های بعدی به آن‌ها توجه کنند و آن‌ها را اصلاح کنند. این اغلاط و اشتباهات در جدول ۱ منعکس شده‌اند.

جدول ۱. اشتباهات تایپی و چاپی

ردیف	اشتباه	صحیح	صفحه	سطر
۱	۲۳۱	۱۳۲	۹ (ص ۳ فهرست)	۱۰
۲	۰۷۱	۱۷۰	۱۰ (ص ۴ فهرست)	۴
۳	قابلیتوجه	قابل توجه	۴۴	۹
۴	محیط زیست دریای	محیط زیست دریای خزر	۶۴	اول
۵	مقررت	مقررات	۶۴	۲۰
۶	یا	یاد	۷۴	۶
۷	برآورده	برآورد	۷۴	۷
۸	تاسماهی	تاس ماهی	۷۷	۲۶
۹	تاجدی	تاحدی	۸۱	۵
۱۰	Proramme	programme	80	پانویس
۱۱	قانون اساسی اسلامی	قانون اساسی جمهوری اسلامی	۸۷	۲
۱۲	نمی توان به امیدی	نمی توان ابدی	۸۸	سطر آخر
۱۳	سپس به نقاط قوت	سپس نقاط قوت	۹۴	سطر آخر
۱۴	به دلیل شکارهای بی رویه	به دلیل صید بی رویه	۹۵	۱۳
۱۵	باکوآرزروم	باکو - آرزروم	۹۷	۱۱
۱۶	ویژها	ویژه ای	۱۰۹	۵
۱۷	داده می شود	قرار داده می شود	۱۵۲	۱۳-۱۲
۱۸	حل نهایی	حل نهایی	۱۶۳	۵
۱۹	مقرراتی	مقرراتی	۱۷۲	۷
۲۰	سعی در استفاده از منابع دریای خزر هستند	سعی در استفاده از منابع دریای خزر دارند	۱۷۴	۲
۲۱	اهمیت به	اهمیت دادن به	۱۷۵	۲۰ و ۲۱
۲۲	جهتدهی	جهت دهی	۱۷۷	۸
۲۳	کنوانسی ون	کنوانسیون	۱۷۷	۱۴
۲۴	اقدام های	اقدام ها	۱۷۸	۳
۲۵	این کشور	این کشورها	۱۸۰	۳

۳.۴ ضعف‌های نگارشی و ویرایشی

ضعف و اشتباهات نگارشی و ویرایشی متعددی در اثر وجود دارد که امید می‌رود در چاپ‌های بعدی رفع گردد. این ضعف‌ها به شرح زیر است:

۱. پاراگراف‌های طولانی: در برخی قسمت‌های اثر پاراگراف‌های طولانی وجود دارد که بهتر است اصلاح شوند، مانند صفحات ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۵۴، ۵۸ و ۸۷؛

۲. عدم تطابق فعل با فاعل در برخی جملات: جمله «مانند ... تا بتوانند همه مشکلات دریای خزر مانند ... در آن بررسی شود» که «در آن را بررسی کنند» صحیح است (ص ۱۸، سطر ۱، ۲، ۳). یا جمله «سازمان ملل و سازمان‌های منطقه‌ای ... دارد» که «دارند» صحیح است (ص ۵۰، سطر ۵، ۶)؛

۳. کاربرد زمان نامناسب برای افعال: در صفحه ۴۴ سازمان جهانی زیست‌محیطی معرفی شده است. درباره این سازمان توضیح داده شده که هنوز تشکیل نشده است و احتمال تشکیل آن در آینده وجود دارد، اما در طرح بحث و ادبیات مرتبط در برخی موارد فعل‌ها به گونه‌ای به کار رفته‌اند که گویا سازمان در حال حاضر تشکیل شده و در حال فعالیت است. مورد دیگر در صفحه ۱۵۲ سطر ۱۱ آنجایی است که نویسنده درباره طرح انتقال آب خزر به خلیج فارس به عنوان یک چالش برای محیط زیست دریای خزر توضیح می‌دهد. جمله به گونه‌ای بیان شده که گویا این طرح سال‌هاست اجرا شده و به نتیجه رسیده است، در حالی که چنان‌که نویسنده بعداً اشاره می‌کند، این طرح صرفاً در حد ایده و پیش‌نهاد باقی مانده و اجرایی نشده است؛

۴. کاربرد نامناسب مخفف کلمات: مانند مجموعه سپ (CEP) در صفحه ۸۱ سطر ۵. کلمات مخفف به ویژه وقتی فارسی می‌شوند، برای اولین بار که به کار می‌روند لازم است معادل آن‌ها آورده شود. معادل مخفف سپ در صفحه قبل به زبان فارسی و لاتین به صورت کامل آمده است، اما مخفف فارسی آن در کنار معادل فارسی قرار نگرفته است و لذا در ادامه برای خوانند مفهوم نیست؛

۵. نقش کم نویسندگان در برخی از فصول: در بخش‌هایی از کتاب (بیشتر فصول اول و دوم) نقش نویسندگان کم‌رنگ است. در این قسمت‌ها پاراگراف‌هایی از منابع مختلف بدون مشارکت نویسندگان در کنار هم قرار گرفته‌اند و حتی در پایان این مطالب جمع‌بندی از نویسندگان ارائه نشده است؛

۶. جمله بدون نقطه پایان: مانند سطر پایانی صفحه ۹۴؛
۷. جمله نامفهوم: مانند «بنابراین لازم است ایران باتوجه به شرایط نگران کننده اقتصادی، می تواند تأثیر مثبتی داشته باشد» (ص ۹۷، سطر ۱۱)؛
۸. عنوان تکراری: در بخش دوم فصل سوم با عنوان «نقاط قوت دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران» (ص ۱۰۹)، عنوان «پیشینه فعالیت های زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر پس از فروپاشی شوروی» تکرار و شبیه عنوان «دیپلماسی زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر در دوران پس از فروپاشی شوروی» در فصل دوم (ص ۷۳) است؛
۹. ضرورت به روزرسانی: در بخش پیش نهادهای نویسندگان برای پیش برد دیپلماسی زیست محیطی، ذیل عنوان اهمیت به نقش محیط زیست در سیاست های در سیاست های جمهوری اسلامی در صفحه ۱۷۵ و ۱۷۶ آمده است: «دولت باید برخلاف برنامه های چهارم و پنجم توسعه نقش مهمی برای محیط زیست در برنامه ششم توسعه در نظر بگیرد». کتاب در سال ۱۳۹۸، یعنی سال آخر اجرای برنامه ششم توسعه، منتشر شده است. در سال پایانی برنامه ششم توسعه پیش نهاد اهمیت دادن به نقش محیط زیست در برنامه توسعه چندان به جا نیست. این پیش نهاد در زمانی که برنامه توسعه در حال طراحی و تدوین است مناسب است. از این جهت، بهتر و مناسب تر آن است این جمله بدین شکل اصلاح شود: «دولت باید نقش مهمی برای محیط زیست در برنامه هفتم توسعه در نظر بگیرد»؛
۱۰. ابهام در متن: در صفحه ۱۷۹ ذیل عنوان شماره ۹ (همکاری کشورهای ساحلی دریای خزر برای برطرف کردن مشکلات سیاسی) به صورت مبهم آمده است:
- ... دو کشور ساحلی روسیه و ایران که به دنبال نفوذ خود در سایر کشورهای ساحلی دریای خزر بودند، اقدام هایی برای تثبیت نفوذ خود در منطقه انجام دادند. مانند حمایت از ارمنستان در جنگ آذربایجان و ارمنستان بر سر منطقه قره باغ و یا حمایت از روس تبارها در کشورهای ساحلی ...
- اما توضیح نداده و مشخص نکرده است چه کشوری از چه موردی حمایت کرده است و معلوم نیست از این دو موردی که ذکرش به میان آمده، کدام یک از دو کشور روسیه و ایران حمایت کرده اند؛

۱۱. کیفیت پایین برخی شکل‌ها و جدول‌ها: مانند جدول صفحه ۷۶ و شکل صفحه ۱۲۷ به‌ویژه راهنمای این شکل و همچنین شکل‌های صفحه ۱۵۸ و صفحه ۱۶۰؛

۱۲. عدم تفکیک عناوین اصلی و فرعی: هم در متن و هم در فهرست مطالب به‌غیراز عناوین فصل‌ها و بخش‌ها که با شماره از یک‌دیگر تفکیک و مشخص شده‌اند، عناوین دیگر از طریق شماره یا از طریق ساینز متفاوت حروف از یک‌دیگر تفکیک نشده‌اند. لذا تمیزدادن عناوین اصلی و فرعی و یا عنوان‌های اصلی و زیرعنوان‌ها از یک‌دیگر دشوار است و نمی‌توان تشخیص داد کدام عنوان اصلی و کدام فرعی و زیرعنوان است؛

۱۳. اشتباه در بیان سازمان‌دهی کتاب: در مقدمه در قسمت بیان ساختار پژوهش ذکر شده این اثر در دو بخش تدوین شده است، اما کتاب در دو فصل تدوین و تنظیم شده و برخی فصول آن (فصول سوم و چهارم) هرکدام به دو بخش تقسیم شده است.

۴.۴ فقدان بخش نتیجه‌گیری

سازمان‌دهی پژوهش باوجود انسجام و پیوستگی فاقد بخش نتیجه‌گیری است. نویسندگان به هر فصل قسمتی را با عنوان نتیجه‌گیری اختصاص داده و در آن جمع‌بندی مطالب فصل را ارائه کرده‌اند، اما کتاب فاقد بخش نتیجه‌گیری کلی است. نویسندگان در فصل چهارم مطالبی را به‌عنوان نتیجه و پیش‌نهادها ارائه کرده‌اند که به‌نظر می‌رسد نتیجه‌گیری کلی است، اما به‌عنوان بخشی از فصل چهارم آمده است، درحالی‌که ضروری است نتیجه‌گیری فصل، نتیجه‌گیری کلی اثر، و پیش‌نهادهای حاصل از آن از یک‌دیگر تفکیک شوند.

۵.۴ ضعف در پانوشت‌ها و ارجاعات

ضعف و اشتباهات در پانوشت‌ها و ارجاعات محدود است، اما در چند مورد اشتباهاتی به شرح زیر به‌چشم می‌خورد که انتظار می‌رود در چاپ‌های بعدی رفع شود.

۱. مخدوش‌بودن برخی ارجاعات: مانند ارجاع به روزنامه‌گاردین، به تاریخ ۲۰۱۵، در صفحه ۳۳۵. این ارجاع در متن آمده، اما در منابع پایانی ذکر نشده است و مشخص نیست خبر است، گزارش است، یا تحلیل و تفسیر؛

۲. در تدوین منابع و مآخذ اثر ایرادهایی بدین شرح وجود دارد: در مواردی فاصله بعد از کاما رعایت نشده است، در صفحه ۱۸۶ در ذکر منابع فارسی تنها در یک مورد عنوان

مجله بولد شده و در موارد دیگر بولد نشده است و در یک مورد در صفحه ۱۸۷ زیر عنوان مقاله خط کشیده شده و آندرلاین شده است.

۵. نقد و ارزیابی محتوایی کتاب

۱.۵ امتیازات محتوایی کتاب

این اثر از نظر محتوا امتیازات متعددی دارد. اولین امتیاز پرداختن به موضوع دیپلماسی از منظر مسائل زیست‌محیطی و توجه به مسئله‌ای است که (مسئله محیط زیست) اگرچه عواقب بنیادی و بلندمدت فراوانی به‌هم‌راه دارد، کم‌تر مورد توجه و در اولویت قرار می‌گیرد. درگیر شدن با مسائل فوری و روزمره آن‌چنان ذهن و وقت مسئولان و حکمرانان را به خود اختصاص داده است که از پرداختن به مسائل بنیادی و بلندمدت آن‌چنان‌که شایسته است بازمانده‌اند. در چنین شرایطی توجه‌دادن به علائم و نشانه‌های تغییر کار ارزش‌مندی است؛ زیرا آن‌ها پیش‌قراولان و منادیان آینده هستند و قادر به جابه‌جایی روابط، مناسبات، و معادلات موجود هستند و موجب تغییر آن‌ها می‌شوند (نیوری‌زاده ۱۳۹۶: ۱). توجه به این علائم و نشانه‌ها، شناخت، و اطلاع از تغییرات در حال وقوع ما را از غافل‌گیری و مواجه شدن با وضعیت‌های فاجعه‌آمیز نجات می‌دهد. از این‌رو، مطرح کردن موضوعات و مسائل زیست‌محیطی (که البته از مرز علائم و نشانه تغییر گذشته و به واقعیت روز تبدیل شده است) و به‌صدا درآوردن هشدارها و روشن کردن چراغ‌های خطر در این زمینه کار ارزش‌مندی است که می‌تواند توجه مسئولان و مردم را به‌سوی موضوعات بنیادی و بلندمدت جلب کند. نویسندگان کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی/ایران در دریای خزر با پرداختن به این مسئله توانسته‌اند توجه خوانندگان را به این موضوع جلب کنند که باید در دیپلماسی و در روابط با کشورهای ساحلی دریای خزر به حفظ محیط زیست دریای خزر توجه ویژه شود؛ زیرا درغیراین‌صورت آسیب‌ها و تهدیدهای جدی متوجه ملت‌ها و کشورهای حاشیه دریای خزر ازجمله ایران خواهد شد.

امتیاز دوم اثر تلاشی است که در جهت کاربردی کردن موضوع مورد بحث صورت گرفته است. نویسندگان در ارائه دیدگاه‌های خود، ضمن اشاره به تهدیدها و نقاط ضعف در دیپلماسی زیست‌محیطی در دریای خزر، نقاط قوت و فرصت‌هایی را که می‌توان با اتکا به آن‌ها بر مشکلات غلبه کرد یادآور شده‌اند و براساس آن‌ها راه‌کارهایی را برای پیش‌برد دیپلماسی زیست‌محیطی پیشنهاد کرده‌اند.

امتیاز دیگری که برای اثر می‌توان برشمرد ساختار منسجم و پیوستگی بین فصول و بخش‌های مختلف کتاب است. نویسندگان ابتدا زمینه‌ها و ابعاد دیپلماسی زیست‌محیطی را بیان کرده و سپس به بررسی دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پرداخته‌اند. آنگاه نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای پیش‌روی این دیپلماسی را برشمرده و باتوجه به آن‌ها راه‌کارهایی را پیش‌نهاد داده‌اند.

۲.۵ اشکالات محتوایی کتاب

این اثر باوجود امتیازات محتوایی که بدان‌ها اشاره شد در مواردی ضعف محتوایی دارد. ضعف‌های محتوایی اثر را می‌توان به شرح زیر خلاصه و ارائه کرد:

۱. روش پژوهش و چهارچوب نظری (یا چهارچوب مفهومی) اثر مبهم است و به‌روشنی معرفی نشده است. نویسندگان از روش سوات استفاده کرده‌اند، اما در هیچ‌جای پژوهش، این روش و مراحل اجرای آن معرفی نشده است. سوات روشی است که در رشته مدیریت و مدیریت سازمان‌ها کاربرد دارد. با این روش، نقاط ضعف و قوت داخلی یک سازمان و فرصت‌ها و تهدیدهایی که در محیط سازمان وجود دارد، استخراج و براساس آن‌ها برای بهبود فرایندها برای تحقق اهداف سازمانی راه‌برداری می‌شود (امانی ۱۳۸۹). نویسندگان مشخص نکرده‌اند چگونه این روش را در یک حوزه گسترده و وسیع عرصه دیپلماسی به‌کار گرفته و اجرا کرده‌اند و نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها، و تهدیدها چگونه استخراج شده‌اند. چهارچوب نظری یا مفهومی پژوهش نیز معرفی نشده است. نویسندگان در فصل اول سعی کرده‌اند مباحث نظری و مفهومی مرتبط با دیپلماسی زیست‌محیطی را ارائه کنند، اما نظریه یا چهارچوبی مفهومی به‌عنوان مبنایی برای پیوند زدن بین محیط زیست و دیپلماسی معرفی نکرده‌اند. تنها در صفحه ۲۶ با اشاره‌ای گذرا از نظریه کارکردگرایی یاد شده، اما این بحث بسط داده نشده است که چگونه بین مسائل زیست‌محیطی و دیپلماسی ارتباط برقرار می‌شود. کارکردگرایی نظریه‌ای است که براساس آن به‌خوبی می‌توان نقش و تأثیر مسائل زیست‌محیطی در دیپلماسی را توضیح داد. طبق این نظریه شکل‌گیری همکاری دولتها و پی‌گیری آن از مجرای موضوعات حاد سیاسی و حاکمیتی دشوار است، اما آغاز و تداوم همکاری در زمینه‌های غیرسیاسی و مبتنی بر منافع مشترک امکان‌پذیر است. الزامات و کارکردهای ناشی از این همکاری‌ها به‌تدریج موجب تسری و بسط همکاری‌ها در حوزه‌های

مختلف و از جمله حوزه‌های سیاسی نیز می‌شود و از این طریق منافع جمعی حاصل و صلح و همکاری بین دولت‌ها برقرار می‌گردد (سیف‌زاده ۱۳۶۸: ۱۹۲-۱۹۵). نظر به این‌که در کتاب به صورت مشخص چهارچوب نظری ارائه نشده است، چندان روشن نیست در تجزیه و تحلیل یافته‌های کتاب چگونه و با چه مبنای نظری بین محیط زیست و دیپلماسی ارتباط برقرار شده است. نویسندگان تنها به یافته‌های حاصل از سوات بسنده کرده و براساس آن‌ها پیش‌نهادهایی را ارائه کرده‌اند، اما این‌که این مسائل یا پیش‌نهادها چگونه می‌توانند به پیش‌برد دیپلماسی کمک کنند تبیین نشده است.

۲. عنوان کتاب دیپلماسی زیست محیطی است، اما تعریف روشنی از دیپلماسی زیست محیطی ارائه نشده و این مفهوم نیز مبهم مانده است. در صفحه ۲۴ کتاب، ذیل عنوان مفهوم دیپلماسی زیست محیطی، تعاریف مختلف از دیپلماسی و فرایند تحول دیپلماسی ارائه و دیپلماسی زیست محیطی به عنوان شکلی از دیپلماسی نوین و تخصصی معرفی شده، اما آن‌چه آمده مرور برخی از ادبیاتی است که در این زمینه وجود دارد و نویسندگان تعریف خود را از دیپلماسی زیست محیطی که مبنای تدوین کتاب قرار گرفته معرفی نکرده‌اند. لذا روشن نیست مراد نویسندگان از دیپلماسی زیست محیطی چیست؟ آیا آن‌چنان‌که در تعاریف دیپلماسی آورده‌اند منظور ابزار پیش‌برد سیاست خارجی و استفاده از مسائل زیست محیطی به عنوان ابزاری برای پیش‌برد اهداف سیاست خارجی است یا آن‌که مراد محیط زیست به عنوان موضوع سیاست خارجی و آن بخش از سیاست خارجی است که به حل مشکلات زیست محیطی می‌پردازد؟ در ادبیات روابط بین‌الملل، دیپلماسی ابزاری در کنار سایر ابزارها برای پیش‌برد سیاست خارجی است. هالستی (۱۳۸۵: ۲۷۹) در کتاب *مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل دیپلماسی و گفت‌وگوهای دیپلماتیک* را ابزاری برای پیش‌برد سیاست خارجی تعریف کرده و آن را در کنار ابزارهای دیگر قرار داده است. هرچند تأکید می‌کند که اکثر تلاش‌های رسمی برای اعمال نفوذ در خارج از مجاری دیپلماتیک صورت می‌گیرد. فرانکل (۱۳۶۹: ۱۷۲) نیز در کتاب *روابط بین‌الملل در جهان متغیر* می‌نویسد: «در همه اعصار فرمان‌روایان دیپلماسی را ابزار مهم سیاست‌های دولت دانسته‌اند». با این تعاریف دیپلماسی زیست محیطی به عنوان ابزاری برای پیش‌برد سیاست خارجی است و بدین معناست که دولت می‌کوشد با استفاده از مسائل زیست محیطی سیاست خارجی خود را به پیش‌برد، اما با توجه به آن‌چه در کتاب بدان پرداخته شده، محیط زیست موضوع دیپلماسی است،

نه ابزار آن؛ یعنی دولت‌ها با ابزار دیپلماسی می‌کوشند مسائل زیست‌محیطی را حل و فصل کنند و به اهداف خود در این زمینه دسترسی پیدا کنند. نظر به این‌که نویسندگان تعریف مختار خود را از دیپلماسی زیست‌محیطی مشخص نکرده‌اند، در بررسی دیپلماسی زیست‌محیطی چندان خود را به تعریفی که با استناد به منابع مختلف از دیپلماسی ارائه شده، مبنی بر این‌که دیپلماسی ابزاری است برای پیش‌برد سیاست خارجی، مقید نکرده‌اند و به مسائل زیست‌محیطی به عنوان ابزار پیش‌برد دیپلماسی پرداخته‌اند، بلکه کوشیده‌اند توضیح دهند که سیاست خارجی و دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران در حوزه مسائل زیست‌محیطی دریای خزر چه اقداماتی انجام داده است و در این حوزه چه قوت‌ها و ضعف‌هایی دارد و با چه فرصت‌ها و تهدیدهایی روبه‌روست.

۳. در صفحات ۲۸ تا ۳۵ تلاش شده است تا ابعاد دیپلماسی زیست‌محیطی تبیین شود، اما بیش از آن‌که به ابعاد دیپلماسی پرداخته شود، ابعاد و قلمرو مسائل زیست‌محیطی دریای خزر بیان می‌شود و چندان به ابعاد دیپلماسی زیست‌محیطی پرداخته نمی‌شود. این امر که از مبهم‌ماندن تعریف نویسندگان از دیپلماسی زیست‌محیطی ناشی می‌شود، خلأ وجود تعریف مشخص از این مفهوم را نشان می‌دهد.

۴. فصل دوم کتاب (ص ۶۱) عنوان دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی دارد، اما در آن توافقی‌ها و کنوانسیون‌ها معرفی شده‌اند و از دیپلماسی جمهوری اسلامی خبری نیست.

۵. ذیل عنوان همکاری جمهوری اسلامی ایران با سازمان‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی (در صفحه ۸۷) تنها به فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد به صورت مختصر اشاره شده و به همکاری دولت با این سازمان‌ها پرداخته نشده است.

۶. در بخش فرصت‌های دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر (ص ۹۵ تا ۱۰۷) به بیان و معرفی منابع موجود در دریای خزر پرداخته شده است و این منابع به خوبی معرفی شده‌اند، اما این‌که چگونه این منابع و استفاده از آن‌ها فرصتی برای دیپلماسی است، روشن نشده است. این امر نیز ناشی از فقدان یک چهارچوب نظری است. اگر نویسندگان وجود این منابع را در چهارچوب نظریه‌ای مانند کارکردگرایی (که در بخش تعریف مفاهیم اشاره‌ای به آن شده است) به دیپلماسی پیوند می‌زنند، می‌توانستند تبیین مناسبی از موضوع به‌ویژه از منظر دیپلماسی به عنوان ابزار پیش‌برد منافع ملی ارائه دهند و درباره این‌که چگونه این منابع فرصتی برای دیپلماسی جمهوری اسلامی فراهم می‌سازند و می‌توانند به پیش‌برد منافع ملی کمک کنند، توضیح دهند.

۷. در بخش دوم فصل سوم (ص ۱۰۹-۱۳۳) نویسندگان سعی کرده‌اند نقاط قوت دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی را معرفی کنند. در این جهت، مواردی مانند عضویت ایران در کنوانسیون‌ها، همکاری کارآمد سازمان‌های دولتی در حفظ محیط زیست دریای خزر، عدم استخراج نفت در دریای خزر، توجه به مقوله محیط زیست در دیدگاه مقامات ایران، همکاری ایران و سازمان‌های منطقه‌ای برای محافظت از محیط زیست دریای خزر، اشاره شده است. مواردی که به عنوان نقاط قوت ذکر شده است، بیش‌تر فرصت به حساب می‌آیند. لذا این موارد باید ذیل بخش اول فصل سوم با عنوان «فرصت‌های دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» قرار گیرند. طبق روش سوات، که مبنای تحلیل نویسندگان کتاب است، قوت‌ها را باید در درون نظام دیپلماسی جست‌وجو و استخراج کرد. آنچه در محیط بیرونی است فرصت و یا تهدید شناخته می‌شود.

۸. عنوان فصل چهارم کتاب «چالش‌ها و نقاط ضعف دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر» است، اما محتوای فصل هم در عنوان‌بندی و هم در پرداختن به موضوع، چالش‌ها و نقاط ضعف جمهوری اسلامی در مسائل زیست‌محیطی دریای خزر است. در بخش اول فصل چهارم (ص ۱۳۹-۱۶۱) چالش‌های زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر مطرح شده است. با این عنوان به موارد زیر اشاره شده است: مشکلات اقتصادی کشورهای ساحلی دریای خزر ناشی از کاهش قیمت انرژی، عدم توافق کشورهای ساحلی بر سر تعیین رژیم حقوقی دریای خزر، دخالت کشورهای فرامنطقه‌ای، انتقال آب دریای خزر به نقاط مرکزی ایران و اتصال آن به خلیج فارس، و آلودگی زیست‌محیطی دریای خزر توسط کشورهای ساحلی. به نظر می‌رسد مراد نویسنده، از چالش‌ها در چهارچوب روش سوات، تهدیدهای پیش‌روی جمهوری اسلامی ایران در مسائل زیست‌محیطی دریای خزر است. نظر به این‌که چالش‌های زیست‌محیطی پیش‌روی دیپلماسی و چالش‌های پیش‌روی جمهوری اسلامی به صورت کلان باهم متفاوت است، انتظار آن است که در این بخش چالش‌های زیست‌محیطی پیش‌روی دیپلماسی معرفی شوند، اما در عمل چالش‌های زیست‌محیطی پیش‌روی جمهوری اسلامی به صورت کلان معرفی شده‌اند. اگرچه آن‌ها می‌توانند با دیپلماسی مرتبط باشند (زیرا بین چالش‌های زیست‌محیطی جمهوری اسلامی و چالش‌های دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی رابطه عموم و خصوص برقرار است)، به‌رغم

توضیحاتی که نویسندگان کتاب ارائه کرده‌اند، چندان ارتباط این موارد با دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی مشخص نشده و توضیح داده نشده است که چرا این موارد چالش و تهدیدی برای دیپلماسی زیست‌محیطی ایران محسوب می‌شوند.

۹. در بخش دوم فصل چهارم (ص ۱۶۳-۱۷۱) نیز تلاش شده است تا در چهارچوب روش سوات نقاط ضعف دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران معرفی شود. در این بخش به دو مورد به‌عنوان ضعف پرداخته شده است که عبارت‌اند از: توافقات زیست‌محیطی ناکارآمد در دریای خزر و نقش ضعیف محیط زیست در سیاست کشور. در این‌جا توافقات زیست‌محیطی ناکارآمد را باید به‌عنوان تهدید معرفی کرد؛ زیرا در خارج از نظام دیپلماسی ایران و در محیط اجرای دیپلماسی مطرح می‌شود.

۱۰. وزارت امور خارجه مجری دیپلماسی است، اما در کتاب غایب است و اشاره‌ای به عملکرد یا نقش آن نشده است. در مواردی هم به نقش سازمان حفاظت از محیط زیست چنان اشاره می‌شود که گویا این سازمان عهده‌دار دیپلماسی زیست‌محیطی است. چنان‌که در صفحه ۱۷۷ به ضرورت همکاری وزارتخانه‌های دولتی با سازمان حفاظت از محیط زیست اشاره شده است و به آن می‌پردازد. این وضعیت درحالی است که انتظار می‌رود وقتی از دیپلماسی زیست‌محیطی صحبت می‌شود، نقش و عملکرد وزارت خارجه به‌عنوان مجری دیپلماسی برجسته شود. غیبت وزارت خارجه در اثر به دو علت است؛ یکی این‌که برداشتی که از دیپلماسی در این اثر وجود دارد بسیار گسترده است و درواقع هرآن‌چه به مسائل زیست‌محیطی مربوط می‌شود در بر می‌گیرد. دوم آن‌که، این اثر بیش از آن‌که به بررسی دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی در دریای خزر پرداخته باشد، به بررسی مجموعه مسائل زیست‌محیطی دریای خزر پرداخته است. لذا به‌نظر می‌رسد عنوان با محتوا چندان تناسب ندارد و نیاز به بازنگری دارد. اگر عنوان کتاب «جمهوری اسلامی ایران و مسائل زیست‌محیطی دریای خزر» انتخاب شود تناسب بیش‌تری با متن پیدا می‌کند.

۶. نتیجه‌گیری

در ارزیابی کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر باید گفت این کتاب از نظر شکلی و محتوایی امتیازات و درعین حال ضعف‌هایی دارد. هدف از تدوین کتاب، آن‌چنان‌که نویسندگان در صفحه ۱۸ اعلام کرده‌اند، بررسی دیپلماسی زیست‌محیطی

ایران در دریای خزر معرفی شده است. ارزیابی این‌که نویسندگان کتاب در رسیدن به هدف خود تا چه میزان موفق بوده‌اند به این برمی‌گردد که چه تعریفی از دیپلماسی زیست‌محیطی داشته باشیم. باتوجه‌به تعاریف ارائه‌شده از دیپلماسی، دیپلماسی زیست‌محیطی را به دو معنا می‌توان در نظر گرفت. در یکی مسائل زیست‌محیطی به‌معنای ابزار پیش‌برد سیاست خارجی و در دیگری مسائل زیست‌محیطی به‌عنوان موضوع سیاست خارجی و گفت‌وگوهای دیپلماتیک است. نویسندگان کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر در ارائه تعریفی که از دیپلماسی شده، به این‌که در این تعاریف دیپلماسی به‌عنوان ابزاری برای پیش‌برد منافع ملی است اشاره کرده‌اند. البته توضیح داده‌اند که این ابزار در طول تاریخ دچار تحول شده و موضوعات مختلف از جمله محیط زیست را نیز در بر گرفته است و در نتیجه، مفاهیم جدیدی مانند مفهوم دیپلماسی زیست‌محیطی، که مفهومی نوین و تخصصی است، متولد شده است. اگر دیپلماسی زیست‌محیطی را با این تعریف در نظر بگیریم و به بررسی و ارزیابی دیپلماسی زیست‌محیطی یک کشور پردازیم، باید بررسی کنیم که تا چه میزان موضوعات و مسائل زیست‌محیطی به‌عنوان یک ابزار در خدمت سیاست خارجی قرار گرفته و در پیش‌برد و تأمین منافع ملی مؤثر بوده‌اند و یک دولت در استفاده از این ابزار برای پی‌گیری اهداف و منافع ملی تا چه میزان عملکرد موفق‌تری به‌جا گذاشته است. نویسندگان کتاب دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر به این موضوع چندین نپرداخته‌اند. در این کتاب مسائل زیست‌محیطی نه به‌عنوان ابزار پیش‌برد سیاست خارجی برای دستیابی به منافع ملی، بلکه به‌عنوان موضوع دیپلماسی مورد توجه قرار گرفته و تلاش شده است تا این موضوع که سیاست خارجی دولت جمهوری اسلامی تا چه میزان به مسائل و مشکلات زیست‌محیطی دریای خزر پرداخته و در حل آن‌ها موفق بوده، بررسی و ارزیابی شود. از این‌روست که نویسندگان در نهایت نتیجه ارزیابی خود را با عنوان نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها، و تهدیدهای پیش‌روی سیاست خارجی جمهوری اسلامی برای حل مسائل زیست‌محیطی دریای خزر ارائه کرده‌اند. بنابراین، اگر خواننده کتاب با مطالعه این کتاب نقش و تأثیر مسائل زیست‌محیطی دریای خزر را در سیاست خارجی ایران برای تأمین منافع ملی‌اش در روابط با کشورهای ساحلی دریای خزر جست‌وجو کند نمی‌تواند به آن برسد، اما اگر در پی آن باشد که بداند دولت ایران در حوزه مسائل زیست‌محیطی خزر چه عملکردی داشته و در این مسیر با چه محدودیت‌هایی روبه‌روست، می‌تواند اطلاعات و تحلیل‌های ارزش‌مندی به‌دست آورد.

پی‌نوشت

۱. این مقاله براساس شیوه‌نامه پیشین پژوهش‌نامه نگارش و داوری شده است.

کتاب‌نامه

- امانی، عبدالرضا (۱۳۸۹)، «نگرشی به روش تحلیلی SWOT»، دریافت ۱۳۹۹/۱۲/۱۲، بازیابی در: <http://Kharazmi-Statistics.ir/Uploads/Public/MY%20article/negareshbaraveshsowt.pdf>.
- حسن‌لی، علی‌مراد (۱۳۹۳)، *تغییرات اقلیمی و پی‌آمدهای آن بر منابع آب و محیط زیست*، تهران: جهاد دانشگاهی.
- سازمند، بهاره و علی امامی‌فر (۱۳۹۸)، *دیپلماسی زیست‌محیطی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر*، تهران: مخاطب.
- سیف‌زاده، سیدحسین (۱۳۶۸)، *نظریه‌های مختلف روابط بین‌الملل*، تهران: سفیر.
- طیعی، سبحان (۱۳۹۶)، *دیپلماسی محیط زیست و تأثیر آن بر تعاملات بین‌المللی و صلح جهانی*، تهران: خرسندی.
- طیعی، سبحان و مریم اسماعیلی‌فرد (۱۳۹۶)، *دیپلماسی محیط زیست*، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- فرانکل، جوزف (۱۳۶۹)، *روابط بین‌الملل در جهان متغیر*، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- نپوری‌زاده، بهنام (۱۳۶۹)، *علائم ضعیف تعیین: مفاهیم و روش‌ها*، تهران: شرکت پیش‌روی فناوری قائد.
- هالستی، کالوی یاکو (۱۳۸۵)، *مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل*، ترجمه بهرام مستقیمی و مسعود طارم‌سری، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.